

УДК 502. 628. 19 (282.256. 164. 6)

ЕСІЛ ӨЗЕНІНІҢ МҰНАЙ ӨНІМДЕРІМЕН ЛАСТАНУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ СУ САПАСЫНА БАҒА БЕРУ

А.У. Ортбаева

Мақалада көп жылдық мәліметтерге сүйене отырып, Есіл өзенінің мұнай өнімдерімен ластануы гидрологиялық жеке-леген кезеңдермен байланыста қарастырылды. Орташа аз сулы жылдың сабасында (қаңтар және желтоқсан айларында) жоғарғы деңгейдегі ластанудың жүретіндігі анықталды.

Солтүстік Қазақстан облысының көптеген аймақтарындағы халықшаруашылық кешенінің дамуында, әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешуде Есіл өзенінің ролі жылдан жылға артқанымен, өзен суының сапасы керісінше үздіксіз төмендеуде. Өзен суының ластануы тіршілік ортасының түрленуіне әкеп соғуы мүмкін. Қазіргі таңда өзен суының ластану жағдайы жан-жақты да терең зерттеуді талап етеді.

Соңғы кездегі жүргізіліп жатқан зерттеулер негізінен Есіл өзенінің қазіргі экологиялық жағдайын Астана қаласын ауыз сумен қамтамасыз етумен байланысты. Мақалада көкейкесті болып отырған мәселе өзен суының антропогендік жолмен, мұнай өнімдерімен ластануының өзгерген гидрологиялық режимдегі әртүрлі кезеңдермен байланысты ауытқуын зерттеу.

Есіл өзенін мұнай өнімдерімен ластануын зерттеудегі мақсатымыз көпжылдық мәліметтерге сүйене отырып, сулылықтың әртүрлі қамтамасыздығында ($P = 25 \%$; $P = 50 \%$; $P = 75 \%$; $P = 95 \%$) және соңғы жылдағы (2001 жыл) ластану дәрежесінің өзгеру бағытына баға беру және жіктеу. Зерттеу төмендегідей тұстамалар (атаулары қысқартылып беріледі) бойынша жүргізілді: Түргенев селосы; Астана қаласы (қаладан 3 км жоғары) - А (1); Астана қаласы (шойын қорыту зауытының (ШҚЗ) ағын суларының төгіндісінен 5 км төмен) - А (2); Астана қаласы (ШҚЗ-ның ағын сулары төгіндісінен 8 км төмен) - А (3); Державинск селосы; Каменный карьер селосы, Сергеевка қаласы (қаладан жоғары) - С (1); Сергеевка қаласы (қаладан жоғары) - С (2);

Петропавл қаласы (су көтеретін бөгеттен 15 км жоғары) - П (1), Петропавл қаласы (2-ші жылу электростанциясының ағын сулары төгіндісінен 5 км төмен) - П (2) және Долматов селосы.

Есіл өзеніндегі мұнай өнімдері концентрациясының мол сулы жылдағы (P=25 %) ағынның ұзындығы бойынша таралуы мынадай:

-қаңтар: Астана (1) - 0,03 мг/дм³; Астана (2) - 0,03 мг/дм³; Астана (3) - 0,06 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,18 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,20 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,25 мг/дм³; Долматово селосы - 0,25 мг/дм³. Мұнай өнімдері бойынша шекті рауалы концентрация (ШРК) 0,05 мг/дм³ тең екенін ескерсек, қаңтар айында қарастырылып отырған ластаушы заттың шекті мөлшерден біршама асқандығын байқаймыз, яғни Каменный карьер селосы тұстамасында мұнай өнімінің концентрациясы 3,6 есеге, Петропавл қаласы және Долматов селосы тұстамаларында 4-5 есеге өскен.

-ақпан: Астана (2) - 0,06 мг/дм³; Астана (3) - 0,06 мг/дм³; Астана (4) - 0,08 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,25 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,30 мг/дм³; Долматово селосы - 0,00 мг/дм³. Мұнай өнімдері концентрациясы 5-6 есеге өсуі Петропавл қаласы тұстамаларында тіркелген.

-наурыз: Астана (2) - 0,07 мг/дм³; Астана (3) - 0,07 мг/дм³; Астана(4) - 0,1 мг/дм³; Сергеевка - 0,00 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,09 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,05 мг/дм³; Долматово селосы - 0,05 мг/дм³.

-сәуір: Тургеневка селосы - 0,07 мг/дм³; Астана (2) - 0,10 мг/дм³; Астана (3) - 0,06 мг/дм³; Астана (4) - 0,10 мг/дм³; Державинск селосы - 0,15 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,18 мг/дм³; Сергеевка - 0,06 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,04 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,04 мг/дм³; Долматово селосы - 0,09 мг/дм³.

-мамыр: Тургеневка селосы - 0,07 мг/дм³; Астана (2) - 0,07 мг/дм³; Астана (3) - 0,04 мг/дм³; Астана (4) - 0,04 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,25 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,96 мг/дм³; Долматово селосы - 0,06 мг/дм³. Мамыр айында мұнай өнімдері концентрациясының шекті мөлшерден күрт өсуі Петропавл қаласының тұстамаларында байқалды, яғни бөгеттен 15 км жоғарыда мұнай өнімдерінің мөлшері шекті рауалы концентрациядан 5 есеге артса, келесі тұстамада (2-ші ЖЭС-ның ағын сулары төгіндісінен 5 км төмен) мұнай өнімдерімен ластану 19,2 ШРК құрайды.

-маусым: Астана (2) - 0,02 мг/дм³; Астана (3) - 0,03 мг/дм³; Астана (4) - 0,05 мг/дм³; Державинск селосы - 0,12 мг/дм³; Сергеевка - 0,19 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,25 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,32 мг/дм³; Долматово селосы - 0,05 мг/дм³. Петропавл қаласының 2-ші ЖЭС -нан төмен орналасқан тұстамасында мұнай өнімдерімен ластану алдыңғы аймен салыстырғанда едәуір төмендеген.

-шілде: Астана (2) - 0,05 мг/дм³; Астана (3) - 0,08 мг/дм³; Астана (4) - 0,06 мг/дм³; Сергеевка - 0,00 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,03 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,06 мг/дм³; Долматово селосы - 0,02 мг/дм³. Шілдеде мұнай өнімдерінің мөлшері алдыңғы аймен салыстырғанда Сергеевка және Петропавл қалалары тұстамалырында біршама төмендеген.

-тамыз: Тургеневка селосы - 0,03 мг/дм³; Астана (2) - 0,08 мг/дм³; Астана (3) - 0,1 мг/дм³; Астана (4) - 0,11 мг/дм³; Державинск селосы - 0,03 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,08 мг/дм³; Сергеевка - 0,12 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,05 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,05 мг/дм³; Долматово селосы - 0,09 мг/дм³.

-қыркүйек: Астана (2) - 0,10 мг/дм³; Астана (3) - 0,09 мг/дм³; Астана (4) - 0,07 мг/дм³; Сергеевка - 0,02 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,10 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,15 мг/дм³; Долматово селосы - 0,20 мг/дм³.

-қазан: Тургеневка селосы - 0,04 мг/дм³; Астана (2) - 0,09 мг/дм³; Астана (3) - 0,06 мг/дм³; Астана (4) - 0,06 мг/дм³; Державинск селосы - 0,22 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,13 мг/дм³; Сергеевка - 0,09 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,16 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,18 мг/дм³; Долматово селосы - 0,15 мг/дм³.

-қараша: Астана (2) - 0,03 мг/дм³; Астана (3) - 0,03 мг/дм³; Астана (4) - 0,03 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,15 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,20 мг/дм³; Долматово селосы - 0,18 мг/дм³.

-желтоқсан: Астана (2) - 0,05 мг/дм³; Астана (3) - 0,09 мг/дм³; Астана (4) - 0,09 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,08 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,15 мг/дм³; Долматово селосы - 0,17 мг/дм³.

Мол сулы жылы өзеннің ұзындығы бойынша мұнай өнімдерінің таралуында ластаушы заттардың шоғырлануының шекті мөлшерден артуы Петропавл қаласы тұстамаларында тіркелген.

Орташа сулы жылдағы (P = 50 % қамтамасыздықта) мұнай өнімдері концентрациясының Есіл өзенінің ұзындығы бойынша таралуы мынадай:

-қаңтар: Астана (2) - 0,07 мг/дм³; Астана (3) - 0,34 мг/дм³; Астана (4) - 0,08 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,00 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,00 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,00 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,00 мг/дм³; Долматово селосы - 0,00 мг/дм³.

-ақпан: Астана (2) - 0,09 мг/дм³; Астана (3) - 0,08 мг/дм³; Астана (4) - 0,03 мг/дм³; Державинск селосы - 0,15 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,33 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,28 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,23 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,29 мг/дм³; Долматово селосы - 0,20 мг/дм³.

-наурыз: Астана (2) - 0,03 мг/дм³; Астана (3) - 0,06 мг/дм³; Астана (4) - 0,03 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,17 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,68 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,23 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,09 мг/дм³; Долматово селосы - 0,35 мг/дм³.

-сәуір: Астана (2) - 0,05 мг/дм³; Астана (3) - 0,06 мг/дм³; Астана (4) - 0,05 мг/дм³; Державинск селосы - 0,08 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,04 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,48 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,05 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,37 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,20 мг/дм³; Долматово селосы - 0,06 мг/дм³.

-мамыр: Астана (3) - 0,03 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,38 мг/дм³; Сергеевка (2) - 1,33 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,19 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,14 мг/дм³; Долматово селосы - 0,14 мг/дм³.

-маусым: Астана (2) - 0,03 мг/дм³; Астана (3) - 0,03 мг/дм³; Астана (4) - 0,02 мг/дм³; с. Державинск - 0,04 мг/дм³; с. Каменный карьер - 0,00 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,36 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,30 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,41 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,14 мг/дм³; Долматово селосы - 0,36 мг/дм³.

-шілде: Астана (2) - 0,02 мг/дм³; Астана (3) - 0,02 мг/дм³; Астана (4) - 0,03 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,44 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,05 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,41 мг/дм³; Долматово селосы - 0,98 мг/дм³.

-тамыз: Астана (2) - 0,07 мг/дм³; Астана (3) - 0,04 мг/дм³; Астана (4) - 0,02 мг/дм³; Державинск селосы - 0,02 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,02 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,31 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,20 мг/дм³; Долматово селосы - 0,30 мг/дм³.

-қыркүйек: Астана (2) - 0 мг/дм³; Астана (3) - 0 мг/дм³; Астана (4) - 0,08 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,39 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,42 мг/дм³; Долматово селосы - 0,3 мг/дм³.

-қазан: Астана (2) - 0,00 мг/дм³; Астана (3) - 0,00 мг/дм³; Державинск селосы - 0,00 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,07 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,67 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,21 мг/дм³; Долматово селосы - 0,48 мг/дм³.

-қараша: Астана (2) - 0,11 мг/дм³; Астана (3) - 0,00 мг/дм³; Астана (4) - 0,07 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,24 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,15 мг/дм³; Долматово селосы - 1,36 мг/дм³.

-желтоқсан: Астана (2) - 0,12 мг/дм³; Астана (3) - 0,13 мг/дм³; Астана (4) - 0,14 мг/дм³; Державинск селосы - 0,00 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,06 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,13 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,12 мг/дм³; Долматово селосы - 0,21 мг/дм³. Орташа мол сулы жылдағы ластанудың негізгі ошақтары Сергеевка қаласы, Петропавл және Долматов селосы тұстамалары.

Орташа аз сулы жылда (P = 75 % қамтамасыздықта) мұнай өнімдерінің таралуы мынадай:

-қаңтар: Астана (1) - 0,79 мг/дм³; Астана (2) - 0,21 мг/дм³; Астана (3) - 0,24 мг/дм³; Державинск - 0,37 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,89 мг/дм³; с. Сергеевка (1) - 0,61 мг/дм³; с. Сергеевка (1) - 0,44 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,55 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,66 мг/дм³; Долматово селосы - 0,79 мг/дм³.

-ақпан: Астана (1) - 0,19 мг/дм³; Астана (2) - 0,21 мг/дм³; Астана (3) - 0,10 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,21 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,10 мг/дм³; Долматово селосы - 0,40 мг/дм³.

-наурыз: Астана (2) - 0,00 мг/дм³; Астана (3) - 0,05 мг/дм³; с. Сергеевка (1) - 0,10 мг/дм³; с. Сергеевка (1) - 0,29 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,06 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,06 мг/дм³; Долматово селосы - 0,05 мг/дм³.

-сәуір: с. Ударное - 0,18 мг/дм³; Астана (1) - 0,12 мг/дм³; Астана (2) - 0,06 мг/дм³; Астана (3) - 0,06 мг/дм³; Державинск селосы - 0,00 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,00 мг/дм³; с. Сергеевка (1) - 0,10 мг/дм³; с. Сергеевка (1) - 0,02 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,02 мг/дм³.

-мамыр: Астана (1) - 0,03 мг/дм³; Астана (2) - 0,00 мг/дм³; Астана (3) - 0,00 мг/дм³; Державинск селосы - 0,09 мг/дм³; Каменный

карьер селосы - 0,02 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,26 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,00 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,02 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,02 мг/дм³; Долматово селосы - 0,03 мг/дм³.

-маусым: Астана (1) - 0,00 мг/дм³; Астана (2) - 0,04 мг/дм³; Астана (3) - 0,04 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,02 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,02 мг/дм³.

-шілде: Тургеневка селосы - 0,13 мг/дм³; Астана (1) - 0,10 мг/дм³; Астана (2) - 0,12 мг/дм³; Астана (3) - 0,10 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,05 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,12 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,15 мг/дм³; Петропавловск(2) - 0,12 мг/дм³; Долматово селосы - 0,15 мг/дм³.

-тамыз: с. Ударное - 0,15 мг/дм³; Тургеневка селосы - 0,00 мг/дм³; Астана(1) - 0,12 мг/дм³; Астана(2) - 0,15 мг/дм³; Астана(3) - 0,09 мг/дм³; Державинск селосы - 0,08 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,15 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,05 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,15 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,13 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,14 мг/дм³; Долматово селосы - 0,17 мг/дм³.

-қыркүйек: Астана (1) - 0,05 мг/дм³; Астана (2) - 0,10 мг/дм³; Астана (3) - 0,12 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,05 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,10 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,12 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,12 мг/дм³; Долматово селосы - 0,10 мг/дм³.

-қазан: Тургеневка селосы - 1,04 мг/дм³; Астана (1) - 0,30 мг/дм³; Астана(2) - 0,42 мг/дм³; Астана (3) - 0,33 мг/дм³; Державинск селосы - 0,17 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,20 мг/дм³; Сергеевка (1) - 0,05 мг/дм³; Сергеевка (2) - 0,09 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,31 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,17 мг/дм³; Долматово селосы - 0,18 мг/дм³.

-қараша: Астана (1) - 0,06 мг/дм³; Астана (2) - 0,05 мг/дм³; Астана (3) - 0,05 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,05 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,27 мг/дм³; Долматово селосы - 0,16 мг/дм³.

-желтоқсан: Астана (1) - 0,10 мг/дм³; Астана (2) - 0,21 мг/дм³; Астана (3) - 0,30 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,63 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,70 мг/дм³; Долматово селосы - 0,69 мг/дм³.

Орташа аз сулы жылы қаңтар және желтоқсан айларында өзеннің барлық тұстамаларында ластану деңгейі көп мөлшерде өскен.

Аз сулы жылда (P=95% қамтамасыздықта) мұнай өнімдерінің Есіл өзенінің ұзындығы бойынша таралуы төмендегідей көрсеткіштермен сипатталады:

-қаңтар: Астана (2) - 0,05 мг/дм³; Астана (3) - 0,03 мг/дм³; Астана (4) - 0,09 мг/дм³; Державинск - 0,30 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,32 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,18 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,12 мг/дм³; Долматово селосы - 0,30 мг/дм³.

-ақпан: Астана (2) - 0,04 мг/дм³; Астана (3) - 0,02 мг/дм³; Астана (4) - 0,1 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,12 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,10 мг/дм³; Долматово селосы - 0,14 мг/дм³.

-наурыз: Астана (2) - 0,08 мг/дм³; Астана (3) - 0,07 мг/дм³; Астана (4) - 0,04 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,11 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,11 мг/дм³; Долматово селосы - 0,21 мг/дм³.

-сәуір: Тургеневка селосы - 0,07 мг/дм³; Астана (2) - 0,07 мг/дм³; Астана (3) - 0,02 мг/дм³; Астана (4) - 0,04 мг/дм³; Державинск селосы - 0,25 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,22 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,09 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,06 мг/дм³; Долматово селосы - 0,58 мг/дм³.

-мамыр: Астана (2) - 0,05 мг/дм³; Астана (3) - 0,06 мг/дм³; Астана (4) - 0,09 мг/дм³; Державинск селосы - 0,26 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,18 мг/дм³; Сергеевка - 0,32 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,14 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,07 мг/дм³; Долматово селосы - 0,25 мг/дм³.

-маусым: Астана (2) - 0,05 мг/дм³; Астана (3) - 0,05 мг/дм³; Астана (4) - 0,04 мг/дм³; Державинск селосы - 0,92 мг/дм³; Каменный карьер селосы - 0,61 мг/дм³; Сергеевка - 0,22 мг/дм³; Петропавловск (1) - 1,01 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,98 мг/дм³; Долматово селосы - 0,95 мг/дм³. Маусым айында мұнай өнімдері концентрациясының Державинск селосы тұстамасында 18,4 есеге, Каменный карьер селосы тұстамасында 12,2 есеге, Сергеевка қаласы тұстамасында 4,4 есеге, Петропавл қаласының бөгеттен 15 км жоғарыдағы тұстамасында 20,2 есеге, қаланың жылу электр станциясының ағын сулар төгіндісінен 5 км төмен тұстамасында 19,6 есеге және Долматов селосы тұстамасында 19 есеге күрт өсуі тіркелген. Ластану деңгейінің мұндай ауытқуын аз сулы жылдағы ағынның табиғи жолмен өзін-өзі тазартуының бәсеңдеуімен түсіндіруге болады, бұл процесс жасанды жол-

мен, яғни Вячеславск және Сергеевск бөгендерінің каскадтары көмегімен іске асырылады.

-шілде: Астана (2) - 0,04 мг/дм³; Астана (3) - 0,04 мг/дм³; Астана (4) - 0,08 мг/дм³; Сергеевка - 0,18 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,06 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,10 мг/дм³; Долматово селосы - 0,06 мг/дм³.

-тамыз: Тургеневка селосы - 0,08 мг/дм³; Астана (2) - 0,04 мг/дм³; Астана (3) - 0,06 мг/дм³; Астана (4) - 0,07 мг/дм³; Державинск селосы - 0,29 мг/дм³; Сергеевка - 0,61 мг/дм³. Өзеннің жоғарғы ағысындағы тұстамаларда ластаушы заттардың мөлшері белгіленген деңгейден өте көп аса қоймаған, ал Державинск селосы және Сергеевка селосы тұстамаларында мұнай өнімдерінің концентрациясы күрт өсіп, 5,8-12,2 ШРК-ға дейін көтерілген.

-қыркүйек: Астана (2) - 0,13 мг/дм³; Астана (3) - 0,13 мг/дм³; Астана (4) - 0,06 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,14 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,13 мг/дм³; Долматово селосы - 0,14 мг/дм³. Қыркүйек айындағы өзеннің ұзындығы бойынша ластануында алдыңғы тамыз айындағыдай ластану деңгейінің кенеттен өзгеруі байқалмайды. Мұнда барлық тұстамаларда салыстырмалы біркелкі таралу, яғни 1,2 ден 2,8 ШРК-ға дейінгі ластану тіркелген.

-қазан: Тургеневка селосы - 0,06 мг/дм³; Астана (2) - 0,10 мг/дм³; Астана (3) - 0,07 мг/дм³; Астана (4) - 0,06 мг/дм³; Сергеевка - 0,30 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,15 мг/дм³; Долматово селосы - 0,12 мг/дм³. Қазан айындағы ластаушы заттардың шекті мөлшерден асқан ең жоғарғы көрсеткіші Сергеевка қаласы тұстамасында тіркелген.

-қараша: Астана (2) - 0,02 мг/дм³; Астана (3) - 0,04 мг/дм³; Астана (4) - 0,02 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,16 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,24 мг/дм³; Долматово селосы - 0,30 мг/дм³. Өзеннің Астана қаласы тұстамаларынан төменгі ағысында мұнай өнімдері концентрациясы 3,2-ден 6 есеге дейін шекті мөлшерден асқандығы тіркелген.

-желтоқсан: Астана (2) - 0,06 мг/дм³; Астана (3) - 0,11 мг/дм³; Астана (4) - 0,10 мг/дм³; Петропавловск (1) - 0,09 мг/дм³; Петропавловск (2) - 0,09 мг/дм³; Долматово селосы - 0,07 мг/дм³.

Сулылықтың Р=75% қамтамасыздығында мұнай өнімдерімен ластану үнемі байқалып отырған ірі қалалармен қатар, Державинск

және Каменный карьер селолары тұстамаларында да ластану деңгейінің өсуі байқалады.

Мұнай өнімдерінің Есіл өзенінің ұзындығы бойынша таралуының 2001 жылғы мәліметтері Тургенев селосы және Астана қаласы тұстамалары бойынша ғана жүргізілген:

-қаңтар: Тургеневка селосы - 0,03 мг/дм³; Астана (2) - 0,03 мг/дм³; Астана (3) - 0,04 мг/дм³; Астана (4) - 0,05 мг/дм³.

-ақпан: Тургеневка селосы - 0,03 мг/дм³; Астана (2) - 0,07 мг/дм³; Астана (4) - 0,07 мг/дм³.

-наурыз: Тургеневка селосы - 0,04 мг/дм³; Астана (2) - 0,04 мг/дм³; Астана (3) - 0,05 мг/дм³; Астана (4) - 0,05 мг/дм³.

-сәуір: Тургеневка селосы - 0,22 мг/дм³; Астана (2) - 0,37 мг/дм³; Астана (3) - 0,17 мг/дм³; Астана (4) - 0,16 мг/дм³. Сәуір айында, алдыңғы айлармен салыстырғанда, ластану өзеннің берілген барлық тұстамаларында шекті мөлшерден 3,2- 7,4 есеге асқан.

-мамыр: Тургеневка селосы - 0,03 мг/дм³; Астана (2) - 0,03 мг/дм³; Астана (3) - 0,02 мг/дм³; Астана (4) - 0,03 мг/дм³.

-маусым: Тургеневка селосы - 0,02 мг/дм³; Астана (2) - 0,06 мг/дм³; Астана (3) - 0,04 мг/дм³; Астана (4) - 0,02 мг/дм³.

-шілде: Тургеневка селосы - 0,02 мг/дм³; Астана (2) - 0,05 мг/дм³; Астана (3) - 0,04 мг/дм³; Астана (4) - 0,02 мг/дм³.

-тамыз: Тургеневка селосы - 0,03 мг/дм³; Астана (2) - 0,06 мг/дм³; Астана (3) - 0,02 мг/дм³; Астана (4) - 0,03 мг/дм³.

-қыркүйек: Тургеневка селосы - 0,05 мг/дм³; Астана (2) - 0,10 мг/дм³; Астана (3) - 0,06 мг/дм³; Астана (4) - 0,4 мг/дм³.

-қазан: Тургеневка селосы - 0,09 мг/дм³; Астана (2) - 0,16 мг/дм³; Астана (3) - 0,18 мг/дм³; Астана (4) - 0,14 мг/дм³.

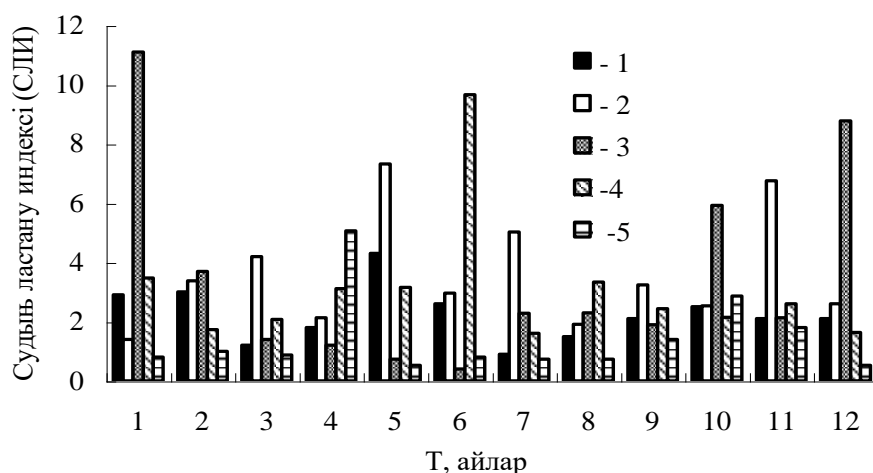
-қараша: Тургеневка селосы - 0,05 мг/дм³; Астана (2) - 0,14 мг/дм³; Астана (3) - 0,08 мг/дм³; Астана (4) - 0,1 мг/дм³.

-желтоқсан: Тургеневка селосы - 0,02 мг/дм³; Астана (2) - 0,03 мг/дм³; Астана (3) - 0,03 мг/дм³. Соңғы жылдың мәліметтері бойынша сәуір мен қазан айларында мұнай өнімдерімен ластану өзеннің барлық тұстамаларында байқалған.

Сонымен, Есіл өзенінің барлық тұстамаларында, яғни Түргенев селосынан бастап, соңғы Долматов селосы тұстамасына дейін өзен суында мұнай өнімдері концентрациясының әртүрлі мөлшерде бар-

лығы анықталды. Соның ішінде ірі қалалардың тұсында және соңғы тұстамада ластану деңгейінің күрт артуы байқалады.

Алынған нәтижелерге сүйене отырып, Есіл өзенінің мұнай өнімдерімен ластануына баға беру және ластану дәрежесіне қарай жіктеу Қазақстан Республикасының Санитарлық нормалар мен ережесі талаптарына сай жүргізіледі. Зерттеу мәліметтері бойынша, мұнай өнімдерінің шекті деңгейден көп мөлшерде артуы көктем – жаз айларына, әсіресе сәуір, мамыр, маусым айларына және күз-қыс мезгілдерінің қазан, қараша, желтоқсан және қаңтар айларына сәйкес келеді. Бірінші жағдайда ластану көктемгі- жазғы жауын- шашынмен өзенге келіп түсетін беткі ағын сулардың көбеюімен байланысты, ал екінші жағдайда, өзен суының ең төменгі сабасында су көзіне келіп түскен ластаушы заттардың таза сумен араласуы бәсеңдейді. Ластаушы заттардың өзен суында таралуының осындай өзгеру бағыты, яғни жыл ішінде өзен суының төменгі деңгейдегі мерзімінде ластанудың жоғарғы көрсеткішке ие болуы көп жылдық кесіндідегі сулылықтың әртүрлілігінде де сақталған, яғни орташа аз және аз сулы жылдары мұнай өнімдері концентрациясының жоғарғы мәндері тіркелген.

Сурет. Есіл өзенінің мұнай өнімдерімен ластануының ағынның әртүрлі қамтамасыздығындағы өзгеру бағыты. Ескертпе: 1 - сулылықтың $P = 25\%$ қамтамасыздығында; 2 - сулылықтың $P = 50\%$ қамтамасыздығында; 3 - сулылықтың $P = 75\%$ қамтамасыздығында; 4 - сулылықтың $P = 95\%$ қамтамасыздығында.

Сонымен, суретте көрсетілгендей, сулылықтың $P = 25 \%$ қамтамасыздығында мұнай өнімдерінің концентрациясы шекті мөлшерден шамамен 1-4 есеге дейін асқан, ең жоғарғы көрсеткіш мамыр айында тіркелген. Мол сулы жылдағы судың ластану индексі 2,20-ға тең келіп, өзен суының сапасы мұнай өнімдерімен ластануы бойынша орташа ластанған деп бағаланады. Орташа мол сулы жылы ($P = 50 \%$) мұнай өнімдері концентрациясының жыл ішіндегі таралуы бойынша жоғары деңгейдегі ластану деп жіктеледі. Бұл жылда диаграммада көрсетілгендей, мамыр және караша айларында мұнай өнімдерінің концентрациясы ШПК-дан 6 есеге өскендігі тіркелген.

Сулылықтың $P = 75 \%$ қамтамасыздығында жыл ішіндегі судың ең төменгі сабасында, яғни қаңтар және желтоқсан айларында мұнай өнімдерінің концентрациясы 8,77...11,1 есеге дейін асқан. Орташа аз сулы жылы алдыңғы мол сулы және орташа мол сулы жылдармен салыстырғанда анағұрлым жоғарғы дәрежедегі көрсеткіштер тіркелген, яғни ластанудың үлкен мәндерге ие болуы ластану процесінің аз сулы жылда жүруі және өзен суының ең төменгі деңгейдегі мезгіліне (қыс айларында) сәйкес келуімен байланысты. Мұнда табиғи судың ластаушы заттардың шоғырлануын таза сумен араластыру мүмкіндігі төмен. Сонымен, аз сулы жылдағы мұнай өнімдерімен ластануы бойынша өзен суының сапасы жоғары деңгейде ластанған деп жіктеледі.

Аз сулы жылы өзен суының табиғи жолмен тазаруының бәсеңдігі салдарынан, ластану дәрежесі көп жағдайда су экожүйесіне қауіпті шегіне жетеді. Жыл ішіндегі мұнай өнімдері концентрациясының шекті мөлшерден 9,9 есеге өсуінің маусым айында байқалуы, ластану процесінің аз сулы жылда орын алуымен байланысты. Судың ластану индексі (СЛИ) 3,08-ге тең. Белгіленген талаптарға сай жоғары деңгейдегі ластану класына жіктеледі. Соңғы жылдың мәліметтері бойынша, яғни 2001 жылдағы мұнай өнімдерінің концентрациясының өзен суында таралуында ластанудың кенеттен өзгеруі сәуір айында байқалған. Бұл айда ластаушы заттардың шекті мөлшерінен 5 есеге өсуі, көктемдегі жер бетінен жауын-шашынмен шайылған ағын сулардың молдығымен түсіндіріледі. Жыл ішіндегі басқа айларда ластаушы заттардың шоғырлануының күрт өсуі тіркелмеген, яғни судың ластану индексі шамамен 0,53 тен 2,87-ге дейінгі аралықта өзгерген, ал орташа жылдық СЛИ-1,43-

ке тең болғандықтан, мұнай өнімдерімен ластану бойынша Есіл өзенінің су сапасы нормативті таза деп бағаланады.

Зерттеу нәтижелері бойынша, Есіл өзенінің мұнай өнімдерімен жоғары деңгейде ластануы орташа мол сулы, орташа аз сулы және аз сулы жылдарға сай келді, яғни ластаушы заттардың өзен суында таралуы экстремалды жағдайдан басқа уақыттарда жылдың әртүрлі сулылығына тәуелді. Әсіресе, аз сулы жылдың сабасында ластанудың қауіпті деңгейге жететіні байқалды. Ластану процесінің мұндай кезеңдерде үлкен ауытқуға ұшырауы, яғни орташа аз сулы және аз сулы жылдарда белгілі бір көлемде түскен ластаушы заттардың басқа мол сулы және орташа мол сулы жылдармен салыстырғанда жоғары деңгейде сақталуы су экожүйесі үшін де, су көзін әртүрлі мақсатта пайдаланып отырған жергілікті халық үшін де кері әсерін тигізері сөзсіз. Әрине, Өзен суындағы ластану процестерінің судағы тіршілік көзіне, жергілікті тұрғындардың денсаулығына тигізетін әсерін қарастыру жан-жақты толық зерттеулерді талап етеді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ежегодные данные качества поверхностных и морских вод. 1970-2001 гг. Алматы, Казгидромет.
2. Бурлибаев М.Ж., Муртазин Е.Ж., Искаков Н.А., Кудеков Т.К., Базарбаев С..К. Биогенные вещества в основных водотоках Казахстана. – Алматы: Канагат, 2003. – 723 с.

Казахский научно-исследовательский институт экологии и климата

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ВОДЫ Р. ЕСИЛЬ ПО ЗАГРЯЗНЕНИЮ НЕФТЕПРОДУКТАМИ

А.У. Ортбаева

В статье рассматривается загрязнение р. Есиль нефтепродуктами в зависимости от гидрологических фаз отдельных периодов по многолетним данным. Выявлено, что в меженный период в среднемаловодном году загрязнение достигает высоких пределов.